

УДК 159.9:34 (075.84)

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-2-9>

Олена ПЕТЯК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0635-493X>

e-mail: petiako@khmnu.edu.ua

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ПРАКТИКИ

У статті розглядаються питання специфіки діяльності юридичної консультативної практики. Встановлено, що в діяльності юриста-консультанта переважають реконструктивна та комунікативна складові. Орієнтуючись на знання психологічних теорій, юрист-консультант усвідомлено збирає анамнез, прогнозує наслідки різних обставин, створює програму корекції та пояснює клієнту, за рахунок чого може бути досягнутий терапевтичний або розвиваючий ефект. Встановлено, що юрист-консультант, приступаючи до консультативної роботи, повинен напрацювати такі компоненти професійно-психологічної готовності: а) професійні та психологічні знання; б) професійно-психологічні вміння; в) професійно розвинені психологічні риси; г) професійно-психологічну стійкість.

***Ключові слова:** юридична практика, юрист-консультант, професійно-психологічна стійкість, психолого-правові особливості, тактико-психологічні вміння.*

Olena PETYAK

Khmelnyskyi National University

PSYCHOLOGICAL AND LEGAL FEATURES OF THE SYSTEM OF LEGAL ADVISORY PRACTICE

The article deals with the specifics of the activity of legal advisory practice. It has been established that reconstructive and communicative components predominate in the activities of a legal consultant. In reconstructive activity, such psychological features of a specialist as a developed imagination, a large amount of memory, well-developed creative thinking are used; general and special intelligence, intuition. It has been determined that the success of communicative activity depends on the specialist's ability to understand the interlocutor, his characteristics, motives, current psychological state; the ability to establish and maintain psychological contact, influence the client; listen effectively and actively; overcome conflict situations, high emotional intensity of work. Focusing on the knowledge of psychological theories, a legal consultant consciously collects an anamnesis, predicts the consequences of various circumstances, creates a correction program and explains to the client how a therapeutic or developmental effect can be achieved.

It has been established that the specifics of counseling also lies in the fact that, as a rule, other specialists are not involved in the counseling process. If such a need arises, this issue is agreed with the client. A legal consultant, starting advisory work, must develop the following components of professional and psychological readiness: a) professional and psychological knowledge adapted to the specifics of legal activity; b) professional psychological skills - these are methods of practical consideration of psychological qualities in law enforcement and law enforcement activities, which are mastered by a legal consultant; c) professionally developed psychological traits that are of particular importance for the activities of law enforcement

officers; d) professional and psychological fortitude requires a lawyer-consultant to have high internal activity, significant mobilization of internal forces and mental stress. The main functions of studying the personality of the client are investigated: psychodiagnostic, prognostic, preventive, career guidance, consulting.

Key words: legal practice, lawyer-consultant, professional psychological stability, psychological and legal features, tactical and psychological skills.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Значимість і престижність юридичної діяльності завжди була досить високою. Проте сьогодні, коли в суспільстві дуже динамічно відбуваються кардинальні зміни в соціально-економічній структурі держави та пов'язані з ними суттєві зміни у житті людей, коли загострюються як позитивні, так і негативні прояви в особистих та колективних взаємодіях, знання високопрофесійного спеціаліста-юриста закономірностей прояву психіки людини у певній ситуації стають не просто важливими, а життєво необхідними. Водночас, юрист без психологічних знань стає наразі незатребуваним, оскільки це не дозволяє йому своєчасно визначити ті нюанси, облік яких сприяє визначити головну ланку у розкритті правопорушень і злочинів, у створенні адвокатської допомоги, оформленні необхідних юридичних документів тощо [1, с. 157]. Усе це призвело до того, що досягнення психології в професійній діяльності стають надбанням кожного співробітника правоохоронних органів, юридичних служб, а її вивчення у системі юридичної освіти, службової підготовки та підвищення кваліфікації кадрів набувало особливо важливого значення. Особливо яскраво проявляється роль психологічних знань у юридичному консультуванні.

Знання слідчим, який збирає покази свідків, особливостей прояву закономірностей і властивостей сприйняття людини, сприяє формуванню певного висновку, а їх незнання може призвести зовсім до іншого, хибного висновку та помилкових припущень, суджень. Важливість опору на теорію особистості, на прояв психічних пізнавальних процесів, властивостей і станів у юридичному консультуванні очевидна: вона дозволяє більш предметно заглибитися в суть ситуації, що склалася, формулювати можливі альтернативні гіпотези, розуміти і пояснювати клієнту зміст обговорюваної проблеми, моделювати способи її вирішення. Саме з урахуванням теорії можливі узагальнення, систематизація накопичених у практиці фактів, досвіду роботи з різними варіантами подібних проблем. Орієнтування на психологічні знання робить більш зрозумілими складні, нерозділені юридичні явища і допомагає вибрати найбільш ефективний спосіб

вирішення проблеми, а за необхідності, побудувати нові конкретні прийоми допомоги клієнту.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження юридичної практики як багатоаспектного об'єкта потребує актуалізації системи різноманітних психологічних знань. Методологічні засади для психологічного аналізу діяльності людини відображені в працях таких науковців як Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, Б. Ломов, К. Платонов, С. Рубінштейн [5, с. 68].

Серед вітчизняних науковців у галузі юридичної психології слід зазначити О. Фрезе, який досліджував особливості судової психології. О. Коні та Ф. Плевако вміло відстоювали необхідність впровадження в судовий процес юридично-психологічних знань. В. Бехтерев пропагував комплексний підхід до вивчення особистості злочинця з урахуванням його генеалогічності, впливу виховання, середовища та особливостей генезису самої психіки. Л. Петражицький стверджував, що насправді існують лише психічні процеси, а соціально історичні явища є лише їхньою зовнішньою проєкцією. Він був послідовником того, що емоції лежать в основі вчинків, поведінки людей і визначають їх діяльність. В Україні сьогодні найбільшими центрами розвитку юридичної психології є міста Київ і Харків. На сьогодні серед визначних вітчизняних вчених-дослідників з юридичної психології слід виділити Н. Крейду, О. Морозова, О. Закалюка, Є. Землянську, О. Шаповалова, Ю. Шиделко, С. Яковенко [2, с. 15-17].

Формулювання цілей статті

Мета статті – дослідити психолого-правові особливості юридичної діяльності та визначити специфічні риси особистості юриста-консультанта.

Виклад основного матеріалу

У діяльності юриста-консультанта домінують реконструктивна та комунікативна сторони, в окремих випадках успіх передусім вирішують пошукові та комунікативні складові. При цьому вважається, що пошукова, реконструктивна, комунікативна й організаційно-управлінська сторони юридичної діяльності слід розглядати, як найбільш психологічно насичені, що пронизують усі напрямки юридичної практики. Їхня ефективність безпосередньо залежить від ступеня функціонування у юриста тих чи інших психічних процесів, станів, а також рівня розвитку певних властивостей та якостей. Так, у

реконструктивній діяльності реалізуються такі психологічні особливості фахівця, як: багата уява, великий об'єм пам'яті, розвинене мислення; загальний і спеціальний інтелект; інтуїція [3, с. 359].

Ефективність комунікативної діяльності повністю залежить від умінь фахівця розуміти внутрішній світ співрозмовника, його особливості, мотиви, поточний психологічний стан (міжособистісне пізнання); вміння встановлювати та підтримувати психологічний контакт, впливати на клієнта (взаємодія та вплив); ефективно слухати та користуватися вербальними та невербальними засобами спілкування (обмін інформацією); попереджати і вирішувати конфліктні ситуації, тобто бути конфліктологічно компетентним; долати високу емоційну напруженість праці, причому частіше емоції негативні, а емоційну розрядку відкладати на порівняно великий період (стійкість до негативних психічних станів) [7, с. 13].

Здійснення організаційно-управлінських функцій (планування, стимулювання та контроль) також багато в чому залежить від особистісних рис юриста-консультанта. Тому, окрім тих загальних компетентностей, якими має володіти будь-який юрист (розвинений інтелект, нервово-психічна стійкість, комунікативна компетентність, професіоналізм тощо), до нього висуваються підвищені вимоги. Консультант юридичного чи правоохоронного органу має відрізнятись ще вищим рівнем розвитку цих рис.

Варто відзначити й таку обставину, як те, що вміння юриста-консультанта правильно, доступно і зрозуміло тлумачити право, роз'яснювати зміст певної правової норми громадянам загалом зумовлює досягнення поставленої мети як кінцевого результату консультування. Участь юристів-консультантів у роботі передбачає їхній високий освітній і культурний рівні, наявність широкого світогляду, ерудиції. У процесі консультативної діяльності юристу-консультанту часто доводиться виступати перед аудиторією, тому у нього має бути добре розвинена мова, він має доступно та зрозуміло доносити до присутніх всю необхідну інформацію, володіти вербальними та невербальними засобами спілкування, тобто бути добре обізнаним про комунікативну, соціально-перцептивну та інтерактивну сторони спілкування [4, с. 28].

На основі знань психологічних теорій, юрист-консультант усвідомлено збирає анамнез, робить прогнози, передбачає наслідки різних обставин, розробляє програму корекції та роз'яснює клієнту, за рахунок чого може бути досягнутий терапевтичний або розвиваючий ефект. Водночас, кожна теорія у своїх термінах і законах імпліцитна, хоча зовні часом не завжди зрозуміла. Вона несе низку ціннісних

установок, що забезпечує використання інформації, отриманої на основі неусвідомлюваного минулого досвіду, на основі яких у результаті інтегруються концептуальні уявлення та методи [1]. Саме вони визначають професійну та життєву позицію консультанта, без якої використання прийомів консультування трансформується в комплекс механічних маніпуляцій, що перетворюють клієнта із суб'єкта взаємодії на об'єкт допомоги.

Варто зауважити, що кожна теорія має як позитивні моменти, так і певні недоліки. Однак, для сучасного юридичного консультування не існує і не може бути єдиної вірної теорії. Еклектичний підхід у цьому контексті означає, що консультант, задовольняючи запит клієнта, обирає з низки теорій і моделей ті ідеї та прийоми, що мають доведену універсальну ефективність. Зазвичай, професійний юрист-консультант має знання різних теорій і може вибирати будь-яку з них, як основу практики, залежно від освіти, особистісних особливостей, світогляду, теоретико-методологічних уподобань та індивідуальних професійних інтересів. У процесі практики багато консультантів створюють власні теорії, інтегруючи та розвиваючи найкращі ідеї з різних напрямів. Водночас, взаємодіючи з конкретним клієнтом, юристи-консультанти часто вибудовують своєрідну теорію під цього клієнта. У таких випадках психологічні знання відіграють провідну роль для інтеграції таких «персональних» теорій [6, с. 3].

Тобто, в сучасному світі все більше поширюється еклектичне юридичне консультування, що поєднує ідеї відразу кількох теорій та індивідуальний практичний досвід юриста-консультанта з питань успішного вирішення широкого кола проблем. Поняття «інтеграція» в юридичному консультуванні вказує на спроби комбінувати різні теоретичні позиції з метою створення найоптимальнішого підходу. Одним із варіантів розробки такого інтегрального підходу до консультування є, наприклад, проблемно-орієнтована психотерапія А. Блазера [2, с. 48]. Її основні тези: 1) проблемна орієнтація (орієнтується на проблемний аналіз і має на меті максимальне з'ясування проблем клієнта); 2) орієнтація на клієнта (залучення клієнта в спільний процес прийняття рішення); 3) прагматичний еклектизм (використання різних теоретичних підходів залежно від специфіки проблем та особливостей клієнта); 4) відносна нетривалість терапевтичного процесу.

Водночас, юристи-консультанти представляють державні органи, що стоять на варті особистих і державних інтересів. Часто їхня професійна діяльність належить до складних, екстремальних видів, що

висувають дуже високі вимоги, оскільки від прийнятих ними рішень залежать долі багатьох людей [7, с. 54].

Прагнення поєднати психологічну роботу з професійною правовою складовою у процесі юридичного консультування потребує як теоретичного осмислення, так і великої консультативної практики. Застосування психологічних знань сприяє розкриттю та розслідуванню злочинів, перевихованню осіб, які вчинили правопорушення чи злочини. Психолог досить часто виступає в ролі консультанта у справах на попередньому слідстві, у практиці роботи слідчих при розкритті складних кримінальних справ, успішному вирішенню яких сприяє допомога психолога як спеціаліста-консультанта або експерта. У низці випадків (наприклад, розкриття серійних вбивств, скоєних на сексуальному підґрунті, планування розкриття діяльності організованого злочинного угруповання) така допомога також є головним чинником, що визначає успішне розкриття цих злочинів. Психолог може надавати матеріали інформаційно-довідкового характеру про особливості пам'яті, сприйняття, мислення дітей та дорослих певного віку, про характерний вплив на психічні процеси та поведінку людини станів алкогольного, наркотичного сп'яніння, стресу, афекту тощо [6, с. 1].

Консультації можуть здійснюватися стосовно конкретних кримінальних справ, наприклад, психолог може задавати вектор вивчення особистості обвинуваченого залежно від вчиненого ним злочину, надати можливі джерела інформації про особистість, надавати практичні рекомендації щодо встановлення з нею психологічного контакту [3]. Взаємодія з психологом набуває особливо великого значення під час розслідування справ про індивідуальну й організовану злочинність. Співробітництво психолога зі слідчим не обумовлюється взаємодією лише у безпосередньому процесі слідства. Робота слідчого висуває високі вимоги до власної стресостійкості, саморегуляції, рівнів працездатності. Саме тому завданнями психолога є допомога слідчим долати різні негативні емоційні стани, запобігати розвитку професійних деформацій. Також психолог може залучатися до провадження різних слідчих дій – допиту підозрюваних, обшуку, огляду місця події.

У консультативній роботі юриста постійно виникають питання, що потребують психологічного аналізу. Специфіка консультування полягає також у тому, що у процес власне консультування, зазвичай, інші фахівці не залучаються. Якщо виникає така необхідність, це питання має бути узгодженим із клієнтом. Тому психологічні знання мають бути здобуті майбутнім фахівцем у галузі юриспруденції ще до початку консультування [4]. Юрист-консультант, приступаючи до

консультативної роботи, повинен напрацювати такі компоненти професійно-психологічної готовності:

а) професійні та психологічні знання, що адаптовані до специфіки юридичної діяльності, є основою для розуміння й осмисленого використання при вирішенні юридичних завдань;

б) професійно-психологічні вміння – це способи практичного обліку психологічних аспектів у правоохоронній та правовиконавчій діяльності, що засвоєні юристом-консультантом. Виділяють три найважливіші складові:

– аналітико-психологічні вміння – здатність відслідкувати психологічні аспекти у запланованих і впроваджених професійних діях, чітко їх аналізувати, правильно оцінювати роль і вплив, психологічно обґрунтовано приймати, коректувати та реалізовувати рішення стосовно проблеми юридичного консультування;

– тактико-психологічні вміння – досконало засвоєні способи психологічних дій, що орієнтуються на професійно-психологічні знання. Вони проявляються в оволодінні професійним вмінням здійснювати психологічні дії, що включені в процес консультативних юридичних завдань. Зокрема, сюди відносяться вміння вивчати й оцінювати психологічні чинники вибору та оперативного застосування різних тактичних прийомів: складати психологічний портрет клієнта; психологічно грамотно проводити спостереження, аналізувати професійну ситуацію, здійснювати аналіз консультативної події, листів, заяв і скарг громадян, показів свідків, думок оточуючих, оцінювати оперативну обстановку тощо; вміння створювати сприятливі психологічні умови для здійснення консультацій, встановлювати психологічний контакт, довірчі стосунки, вести переговори, попереджати та долати конфлікти у стосунках; вміння моделювати психологічний сценарій вирішення консультативної задачі тощо [1, с. 47];

– техніко-психологічні вміння – оволодіння юристом-консультантом основними інформаційно-комп'ютерними технологіями: персональним комп'ютером, базою автоматизованих діагностичних методик, мовними, немовними та поведінково-рольовими засобами.

в) професійно розвинені психологічні риси, що мають спеціальне значення для діяльності співробітників правоохоронних органів, але отримали професійний розвиток у практиці та процесі навчання. До найважливіших з них належать:

- професійні відчуття: підвищена чутливість до професійно важливих ознак, звуків, запахів, визначення на дотик температури тіла, стану клієнта, чутливість бічного поля зору, нічного зору тощо;
- професійні сприйняття – зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові;
- професійні спостережливість, уважність, пам'ять (підвищена здатність до запам'ятовування прізвищ, адрес, номерів автомобілів, фотографій, словесних та інших портретів осіб, деталей ситуацій, що мають юридичне значення, слів, показів, даних про різних осіб, відомостей, що зберігаються в матеріалах оперативної чи цивільної справи тощо);
- професійне мислення: соціальне, юридичне, слідче, оперативне, психологічне, педагогічне, тактичне;
- професійний артистизм – здатність до перевтілення, змін рольової поведінки;
- професійна пильність, готовність до раптового чи несподіваного [2, с. 12].

г) професійно-психологічна стійкість вимагає від юриста-консультанта високої внутрішньої активності, значної мобілізації внутрішніх сил і психічної напруги. Ця стійкість – психологічний комплекс, що складається з загальної психологічної стійкості даного співробітника, його безпосереднього знайомства (зорового, звукового) з усіма можливими психогенними чинниками, достатнього досвіду вирішення професійних консультаційних проблем, рівня саморегуляції та самоконтролю, вміння керувати своїм психічним станом і поведінкою.

Наявність у юриста-консультанта зазначених психічних утворень, рис і станів дозволять йому оперативно здійснювати психологічне вивчення та корекцію особистості клієнта. Джерелами отримання інформації про особу клієнта можуть бути: бесіди з ним та інші контакти, спостереження за його поведінкою; матеріали особової справи (документи, що посвідчують особу, атестати про освіту, документи, що характеризують рівень і досвід професійної підготовки, рішення суду та державних органів, акти судово-психологічної, судово-психіатричної або комплексної судової психолого-психіатричної експертизи); листування клієнта; результати оперативно-розшукової діяльності; спілкування з рідними та близькими клієнта [4, с. 17].

Основні функції вивчення особистості клієнта корелюють з такими напрямками діяльності консультанта: психодіагностичне вивчення індивідуальних і групових характеристик клієнта; прогностична оцінка можливої індивідуальної та групової поведінки

клієнта в різних ситуаціях; профілактичні способи цілеспрямованого впливу на поведінку клієнта; профорієнтаційна оцінка психічної придатності клієнта до певних видів діяльності; консультатійна індивідуальна психологічна допомога клієнтам.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, ми теоретично дослідили наявність специфічних для юридичної практики психологічних особливостей. Важливе місце в цьому визначенні займає застосування юристом-консультантом психологічних знань і специфічних для юридичної науки закономірностей.

Варто зауважити, що зв'язки між психічними явищами й ефективністю діяльності потребують свого вивчення та кількісного вираження. Для розкриття цих закономірностей недостатньо лише виділити особливості особистості, що впливають на продуктивність роботи певного суб'єкта, необхідно також визначити, яким чином вони мають бути виражені, щоб фахівець ефективно здійснював свої професійні функції. Наприклад, спостережливість, уважність, емоційна стабільність, креативне мислення та інші риси повинні бути притаманні як оперативному працівнику, слідчому чи експерту-криміналісту, так і юристу-консультанту, прокурору, адвокату. Проте, якісні та кількісні значення повинні відрізнятися. Вплив юридичної діяльності на психіку її суб'єктів може бути позитивним чи негативним. З однієї сторони, відбувається адаптація до особливостей роботи, напрацьовуються необхідні знання, вміння та навички, виникають нові позитивні риси, людина стає фахівцем своєї справи, з іншої – ймовірно виникнення небажаних змін психіки суб'єктів, аж до появи професійної деформації і розвитку психічних новоутворень.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні психологічних особливостей підвищення соціально-правової активності суб'єктів юридичної практики.

Література

1. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2017. 272 с.
2. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
3. Малишев Б. Судова правотворчість як наукова категорія порівняльного правознавства. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку*. Київ : Логос, 2009. 712 с.
4. Мартинюк І. А. Юридична психологія : методичний посібник. Київ : НУБіПУ, 2011. 39 с.

5. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2021. 236 с.
6. Шемшученко Ю. Юридична наука на межі століть. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України*. № 11. Київ : 2000. С. 4.
7. Юридична психологія : навчально-методичний посібник щодо самостійного вивчення дисципліни. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 145 с.

References

1. Baranenko B. I. *Psykhohohiia operativno-rozshukovoi diialnosti : navchalnyi posibnyk*. Kyiv : TsUL, 2017. 272 s.
2. Bocheliuk V. Y. *Yurydychna psykhohohiia : navchalnyi posibnyk*. Kyiv : Tsentr uchbovovi literatury, 2010. 336 s.
3. Malyshev B. *Sudova pravotvorchist yak naukova katehoriia porivnialnoho pravoznavstva. Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku*. Kyiv : Lohos, 2009. 712 s.
4. Martyniuk I. A. *Yurydychna psykhohohiia : metodychnyi posibnyk*. Kyiv : NUBIPU, 2011. 39 s.
5. Mukhina H. V. *Yurydychna psykhohohiia : navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kyiv : VD «Dakor», 2021. 236 s.
6. Shemshuchenko Yu. *Yurydychna nauka na mezhi stolit. Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava im. V. Koretskoho NAN Ukrainy*. № 11. Kyiv : 2000. S. 4.
7. *Iurydychna psykhohohiia : navchalno-metodychnyi posibnyk shchodo samostiinoho vyvchennia dystsypliny*. Sumy : DVNZ «UABS NBU», 2014. 145 s.